

De weg van de Dialoog

Bruggen slaan tussen Kerk en samenleving

2 maart 2016

Inhoudsopgave

1. Inleiding	1
2. Prof. dr. Mathijs Lamberigts <i>Vaticanium II, Gaudium et spes, oorlog en vrede.</i>	3
3. Ruth Peetoom <i>De polarisatie voorbij: de noodzaak van dialoog</i>	13
4. Jan Gruiters <i>De zorg voor de vrede</i>	19
5. Walther Burgering <i>De weg van de dialoog</i>	23
6. Mgr. A.H. van Luyn sdb <i>Bruggen slaan tussen kerk en samenleving</i>	25

1. Inleiding

Op 2 maart 2016 was in de Sint-Gertrudiskathedraal te Utrecht, de bijeenkomst die in het teken stond van "de zorg voor de vrede" en "de dialoog met alle mensen", die Vredesbeweging PAX namens bisschop Van Luyn organiseerde. De citaten zijn afkomstig uit het pastorale document Gaudium et Spes van het Tweede Vaticaans Concilie, dat 50 jaar geleden verscheen. De inzet voor dialoog en voor vrede staat ook centraal in 'De weg van de dialoog', een boek gewijd aan de inzet van bisschop Van Luyn voor de dialoog met enkele sectoren in de samenleving, in het voetspoor van Gaudium et Spes.

Vrede en dialoog zijn geen vanzelfsprekende thema's in deze tijd van stromen van vluchtelingen ten gevolge van oorlog en geweld. Is de weg van de open dialoog in deze tijd nog begaanbaar? En wat staat ons te doen als we nog steeds geloven dat de dialoog de voorwaarde en het instrument voor vrede is?

Wij mochten als bijzondere sprekers op deze bijeenkomst verwelkomen

- prof. dr. Mathijs Lamberigts, decaan van de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen te Leuven en verantwoordelijke van het Centrum voor Conciliestudie Vaticanum II
- ds. Ruth Peetoom, predikant en voorzitter van het Christen-Democratisch Appèl (CDA)

Algemeen directeur PAX Jan Gruiters maakte de vertaling naar de actualiteit op het gebied van oorlog en vrede en het werk van de vredesweging.

De redacteur, Walther Burgering, gaf een toelichting op de wordingsgeschiedenis van het boek en bisschop Ad van Luyn sprak ter afsluiting kort over het belang en de voorwaarden van een authentieke dialoog.

Deze toespraken zijn voor geïnteresseerden die niet in de gelegenheid waren om de bijeenkomst bij te wonen, of voor aanwezigen die de toespraken nog een keer willen nalezen, verzameld in deze bundeling.

2. Prof. dr. Mathijs Lamberigts *Vaticanum II, Gaudium et spes, oorlog en vrede.*

Inleiding

Ik wil op de eerste plaats mijn dank uitspreken voor de vriendelijke uitnodiging om hier vandaag bij de voorstelling van het boek *De weg van de dialoog* iets te mogen zeggen in verband met Vaticanum II, *Gaudium et spes*, oorlog en vrede.

Het concilie heeft tussen 1962 en 1965 inderdaad de dialoog bewandeld en dit op een veelkleurige wijze. Het woord dialoog komt herhaaldelijk voor in de constitutie *Unitatis redintegratio*, dit document dat zo een belangrijke rol heeft gespeeld in de katholieke deelname aan de oecumenische dialoog. Dialoog, aldus dit document, veronderstelt deskundigheid en leidt tot een betere kennis en een juistere beoordeling van de leer en het leven van andere denominaties¹. Deskundigheid (*Unitatis redintegratio* zegt er in paragraaf 9 behartenswaardige dingen over, onder andere dat je ook echt moeite doet om je in te leven in de standpunten van de andere partijen), kennis, juistere beoordeling, ze gaan hand in hand. De wijze waarop men het katholiek geloof formuleert, mag op geen enkele manier een belemmering zijn voor de dialoog met onze broeders, het staat letterlijk zo in *Unitatis redintegratio*². Het concilie spreekt dan ook van fraternus dialogus (*Unitatis redintegratio* 18), waarbij wat verenigt de voorkeur dient op wat verdeelt.

Het concilie spreekt ook over dialoog als het gaat om de vorming van seminaristen: ze moeten getraind worden in het dialogeren met de mensen “zodat zij in staat zijn naar anderen te luisteren” (*Optatam totius* 19). Dialoog is verder een opdracht van de katholieke school. Een katholieke school is een dialoogschool want ze draagt bij aan de dialoog tussen Kerk en gemeenschap (*Gravissimum educationis* 8).

Dialoog wordt in het concilie ook nauw verbonden met godsdienstvrijheid (*Dignitatis humanae* 3), met de zending van de Kerk die in een broederlijke dialoog de vrede en het licht van het evangelie wil aanbieden aan wie zoekt naar vrede (*Ad gentes* 12; 16). Ik vind het nog altijd jammer dat *Ad gentes* vandaag uit het blikveld verdwenen lijkt te zijn, want dit decreet over de missieactiviteit van de Kerk zegt prachtige dingen in verband met het belang van de dialoog met niet-christelijke godsdiensten en culturen (*Ad gentes* 34; 41).

Dialoog was voor het concilie dus een belangrijke zaak.

Waarom een concilie?

Ik breng nog even kort in herinnering waarom Johannes XXIII het nodig vond een concilie bijeen te roepen. Een van de hoofdredenen waarom paus Johannes XXIII in 1959 besloot om een concilie bijeen te roepen was het feit dat naar zijn aanvoelen de Kerk vervreemd was van de wereld en dat de Kerk bij de tijd moest worden gebracht. Johannes XXIII wilde bruggen slaan tussen Kerk en samenleving, de ondertitel van het boek dat vandaag wordt voorgesteld. Bruggen slaan tussen Kerk en samenleving, het was niet zo evident in de Kerk van de jaren '50. Het is voor mij nog

¹ *Unitatis redintegratio* 4.

² *Unitatis redintegratio* 11: “Modus ac ratio fidem catholicam exprimendi nullatenus obstaculum fieri debet dialogo cum fratribus.”

steeds een merkwaardig gegeven dat een man van 77 jaar de voorzet gaf voor vernieuwing in de Kerk. Tegelijk dient men te nuanceren, van de 51 kardinalen die op het conclaaf van 1958 meestemden, was de helft ouder dan Johannes XXIII. Ik zeg dus niet dat Johannes piepjong was, maar hem meteen stokoud maken, hoeft nu ook weer niet. In de voorbereiding van het concilie en in de conciliaire debatten werd *Aggiornamento* een sleutelwoord³. Het betekende in de optiek van Johannes XXIII zoveel als “recyclage”. Het Franse slagwoord *ressourcement*⁴, karakteristiek voor wat de tegenstanders van Congar, Chenu, de Lubac, Daniélou, Féret met duidelijke verwijzing naar het modernisme *nouvelle théologie* noemden, zegt het nog beter: een herbronning door terugkeer naar de bronnen.

Hoe moeilijk en hoe langzaam die weg van herbronning wel was, wordt duidelijk gemaakt in het document over de Kerk in de wereld, het latere *Gaudium et spes*, een kind van het concilie, een vrucht van langdurige discussie. Het document over de Kerk in de wereld heeft maar ternauwernood de concilieagenda gehaald. In de vergadering van januari 1963 besliste de concilieleiding dat, als laatste te ontwerpen schema, er ook een tekst zou moeten komen over de houding van de Kerk ten overstaan van de wereld. Er is maar een conciliedocument dat tijdens het concilie een nummer had, waarover wij vandaag nog spreken: schema 17 en later schema 13, het schema dat handelt over de rol van de Kerk in de wereld. De concilievaders wisten aanvankelijk niet zo goed hoe ze dat thema, zo cruciaal voor Johannes XXIII, zouden aanpakken.

De uitwerking van de tekst over de Kerk in de wereld heeft trouwens veel tijd in beslag genomen⁵ en het is omwille van deze tekst dat het concilie nog een vierde zitting heeft gekregen⁶. In september 1963 was, op initiatief van kardinaal Suenens te Mechelen door een groep van voornamelijk Belgische theologen, maar ook van internationale experts als Congar, Rahner en Tucci gewerkt aan een tekst over de Kerk in de wereld. De tekst, resultaat van intensief overleg, werd in de gemengde commissie, belast met de uitwerking van het schema, niet goed ontvangen, met name omdat men vond dat de tekst te theologisch was en dus te weinig oog had voor wat de mens van vandaag bezig hield. Een nieuw schema was dan uitgewerkt onder leiding van de bisschop van Livorno, Emilio Guano (1900-1970). Secretaris van de commissie was de bekende moraaltheoloog Bernard Häring (1912-1998), een Duitse redemptorist, werkzaam in Rome. De nieuwe tekst, resultaat van discussie in Zürich in februari 1964, werd goed bevonden door de gemengde commissie onder leiding van kardinaal Cento van de commissie voor het

³ Zie in dit verband M. BREDECK, *Das Zweite Vatikanum als Konzil des Aggiornamento: zur hermeneutischen Grundlegung einer theologischen Konzilsinterpretation* (Paderborner theologische Studien, 48), Paderborn, 2007.

⁴ J. METTEPENNINGEN, *Nouvelle Théologie-New Theology: Inheritor of Modernism, Precursor of Vatican II*, London-New York, 2010.

⁵ Zie N. TANNER, *The Church in the World (Ecclesia ad extra)*, in G. ALBERIGO-J.A. KOMONCHAK (eds.), *History of Vatican II. Vol. IV. Church as Communion. Third Period and Intersession. September 1964-September 1965*, Maryknoll-Leuven, 2003, p. 270-325.

⁶ Voor wat volgt, zie M. LAMBERIGTS-L. DECLERCK, *Het Concilie Vaticanum II*, Antwerpen-Baarn, 2015, p.141-145.

lekenapostolaat en kardinaal Ottaviani van de theologische commissie⁷. Deze tekst werd voor het eerst besproken in de derde sessie. Zoals te verwachten was, kwamen een aantal bisschoppen tussen om te waarschuwen tegen een al te open dialoog met de moderne wereld⁸. Ook vond men dat het niet duidelijk was tot wie de tekst zich richtte. Het schema was, althans volgens bepaalde interventies, het werk van wereldvreemde kamergeleerden, die onvoldoende oog hadden voor de morele noden en pastorale problemen van de hedendaagse mens⁹, een vrij scherpe kritiek, waarbij dient aangestipt dat de “grote” theologen op dat ogenblik nog zeer sterk benomen waren door andere documenten en zich derhalve voor dit stuk niet echt hadden kunnen vrijmaken. Verder vond bijvoorbeeld Liénart dat de tekst te streng en te vermanend was. Het schema ontbeerde scherpste. Het woordgebruik was niet steeds zuiver: soms gebruikte men het woord wereld in een positieve zin, dan weer in een negatieve betekenis. Het schema had behoefte aan een betere Bijbelse onderbouwing, zodat de boodschap die men aan de wereld wilde brengen een evangelische en dus bevrijdende boodschap voor de mens van vandaag zou zijn¹⁰.

Al deze kritische opmerkingen hebben, zoals gezegd, er voor gezorgd dat het concilie niet in 1964 maar pas in 1965 beëindigd werd. Het merendeel der vaders was van oordeel dat een document over de rol van de Kerk in de wereld zijn plaats verdiende op het concilie, maar het moest dan wel een *goede* tekst zijn en dan was een extra sessie te verantwoorden¹¹.

Ik denk niet dat ik overdrijf als ik stel dat het schema over de Kerk in de wereld als het ware die vierde sessie heeft gedomineerd. Voor het thema dat ons vandaag bezig houdt, oorlog en vrede, dient bovendien gezegd te worden dat Paulus VI hierin een belangrijke bijdrage heeft geleverd door zijn opmerkelijke en opgemerkte rede voor de Verenigde Naties in oktober 1965. De paus had indruk gemaakt met zijn directe en open benadering van de grote problemen van de tijd¹². Hij had nogmaals duidelijk gemaakt dat hij openstond voor de grote uitdagingen van de tijd en had gewezen op het belang van dialoog en overleg. Mede daarom was dit bezoek een succes geworden. De internationale pers had de reis van Paulus VI met grote aandacht gevolgd. Men was onder de indruk gekomen van de hartelijke toon van zijn interventie. En zowel de wijze waarop de paus zijn tekst had gepresenteerd als de overweldigend positieve receptie van zijn boodschap in de wereldpers zou een positieve impact hebben op de debatten over oorlog en vrede tijdens het concilie.

⁷ Zie G. TURBANTI, *La commissione mista per lo schema XVII-XIII*, in M. LAMBERIGTS, Cl. SOETENS-J. GROOTAERS (éd.), *Les commissions conciliaires à Vatican II* (Instrumenta Theologica, 18), Leuven, 1996, p. 238-246.

⁸ Voor het debat over het schema in het algemeen, zie TANNER, *The Church in the World (Ecclesia ad extra)*, p. 281-294.

⁹ Vgl. de toespraak van aartsbisschop Heenan (Westminster) op 22 oktober; AS III/V, p. 318-321.

¹⁰ Onder andere kardinaal Meyer van Chicago beklemtoonde dit punt: hij waarschuwde voor een heilsboodschap die zich zou richten op het leven na de dood en dit met verwaarlozing van de christelijke boodschap van verlossing voor de hedendaagse tijd.

¹¹ Zie b.v. Lercaro; AS III/V, p. 223-223.

¹² Voor de tekst, zie b.v. RYNNE, *Brieven uit Vaticaanstad 4*, p. 285-293.

Het conciliair debat over oorlog en vrede: een samenvatting

De discussie over de rol van de Kerk in de wereld maakte zelfs nog in de vierde sessie duidelijk dat het thema misschien wel paus Johannes XXIII nauw aan het hart had gelegen, maar dat het voor een hele reeks bisschoppen, theologen en leken niet thuishoorde op het concilie, want het ging toch over een onderwerp dat wel erg tijdsgebonden was. Bisschoppen waren van oordeel dat een oecumenisch concilie zich niet met zo een kwestie diende bezig te houden. Hier dient trouwens aan toegevoegd dat nogal wat bisschoppen en theologen met enig wantrouwen om niet te zeggen schrik aankeken tegen een dialoog met de wereld. Ze waren opgeleid in een sfeer van wantrouwen ten overstaan van de wereld, zeker de communistische wereld. De wereld was een oord van zonde en zondige verlangens. De Kerk was een *societas perfecta* die vooral de weg naar het hiernamaals diende voor te bereiden. Indien de Kerk echt uitnodigend wilde zijn in haar dialoog met de wereld, dan zou de traditionele *grammatica* van de uitsluiting plaats moeten ruimen voor een nieuwe *grammatica* van echte solidariteit¹³. Dat had ongetwijfeld consequenties: het concrete leven vanuit het evangelie lezen en de waarde van het evangelie ontdekken in het concrete leven. Het zou dus moeten gaan om een keuze voor de Kerk als een pastorale instelling in dienst van het heil van de wereld¹⁴. Het klinkt vandaag allemaal als iets euidents, maar het was het ten tijde van het concilie zeker niet. Het veronderstelde immers een radicaal herdenken van een bepaalde traditie en het herontdekken van een andere traditie. Vaticanum II wilde geen concilie zijn dat in theologische conflicten een standpunt zou innemen (cf. Trente; Nicea), maar een concilie dat de zorg voor de wereld en zijn mensen centraal stelde.

En laat ons het in alle vrijmoedigheid herhalen: het document over de Kerk in de wereld behandelde een hele reeks thema's die nieuw waren. Het was geen sinecure om het juiste evenwicht te vinden tussen het vertrekken van evangelische beginselen – het evangelie is geen kookboek waarin je alle recepten voor alle problemen van alle tijden tot achter de komma beschreven vindt - en het adequate beschrijven van de huidige tijd, een tijd die als dispaaraat, tegengesteld, ingewikkeld en bedreigend werd ervaren, maar ook als uitdagend, optimistisch, positief, een *sky is the limit* wereld.

Schema XIII sprak eerder beknopt over de kwestie van de oorlog. Het was een kwestie die voor de Kerk gevoelig lag. Wereldoorlog I en Wereldoorlog II waren, vanuit het perspectief van Rome en van de toenmalige curieleiding, Europese conflicten, meer nog, het waren conflicten tussen "christelijke" naties¹⁵. Duitsers stonden tegenover Fransen, maar beide landen telden katholieken die tegen elkaar vochten. Italië stond tegenover Oostenrijk: kan het nog katholieker? Het "katholieke" Spanje werd in de burgeroorlog gesteund door Duitsland en werd officieel een neutrale ondersteuner van het fascisme en nazisme, hield na de oorlog toezicht op de

¹³ R. BUCHER, *Krieg und Frieden. Gaudium et spes und die religionspolitische Lage heute*, in *Pastoraaltheologische Informationen Heute* 25 (2005) 100-106, hier p. 101.

¹⁴ BUCHER, *Krieg und Frieden*, p. 102.

¹⁵ Tegelijk dient gezegd dat de Katholieke Kerk nooit is toegelaten tot de Volkerenbond, de voorloper van de Verenigde Naties, ook al was die bond opgericht in 1919, precies om het drama van Wereldoorlog I in de toekomst te voorkomen. Tegelijk is waar dat na het vertrek van Duitsland en Japan (1933) en Italië 1937 deze Volkerenbond een tandeloze krijger was geworden.

bisschopsbenoemingen in Spanje, wat er voor zou zorgen dat een goed deel van de Spaanse bisschoppen kozen voor het status quo. Tegelijk dient gezegd dat de abt van de Benedictijnerabdij van Montserrat (Barcelona) nog tijdens het concilie brieven stuurde naar bijvoorbeeld Monseigneur De Smedt van Brugge (vanuit een adres in Frankrijk) om hem te vragen iets te doen aan deze “onzindelijke” situatie. De Spaanse separatistische organisatie is ontstaan in Baskenland in 1959 en was initieel vooral gericht tegen Franco. Het was ook de tijd van de dekolonisatie die gepaard ging met oorlog en geweld. Er werd gevochten in Vietnam. Dictatoriale regimes hadden de macht gegrepen in Latijns Amerika. Het was dus echt een transitietijd, maar geen unieke transitietijd. Maar het meest gevaarlijke voor de vrede was toch wel het feit dat de Verenigde Staten zich bedreigd voelden in zijn achtertuin. Cuba, tot in 1898 kolonie van Spanje, had tussen 1898 en 1902 nog onder het dominium van de VS gestaan. De VS had Cuba zijn onafhankelijkheid gegeven. Het regime van dictator Fulgencio Batista (1901-1973) was, ondanks langdurige Amerikaanse steun, in 1959 verdreven door de communist Fidel Castro (*1926). Deze laatste zocht, ondermeer omwille van de mislukte poging van Cubaanse ballingen (Varkensbaai, 1961) om met de steun van de CIA zijn regime omver te werpen, steun bij de Sovjet-Unie. De Sovjet-Unie besloot om vanuit Cuba kernraketten te richten op de Verenigde Staten, zoals de Verenigde Staten dit ook hadden gedaan richting Sovjet-Unie, namelijk in Italië en Turkije. In het voorbijgaan breng ik nog in herinnering dat het voorstel van president Eisenhower om de kernenergie internationaal te controleren door de Russen werd afgewezen, onder andere omdat ze zulke voorstellen ook ervoeren als uitingen van Westers imperialisme. Uiteindelijk ontzagen de twee grootmachten elkaar in dit dossier en kon een atoomoorlog worden vermeden. De twee grootmachten zouden elkaar nog lange tijd blijven wantrouwen –in de Verenigde Staten zou de republikeinse senator Mc Carthy een heuse kruistocht tegen (vermeende) communisten organiseren -, maar gingen het open conflict uit de weg.

Natuurlijk, zeker bij ons, had het einde van de Tweede Wereldoorlog geleid tot een zekere euforie, die haar neerslag vond in de *Universele verklaring van de rechten van de mens* (1948), maar die bijvoorbeeld niet gerecipieerd werd in het Oostblok of ook in Saoedi Arabië¹⁶. Het concilie moest dus iets zeggen over oorlog en vrede, want het einde van Wereldoorlog II was niet het einde van oorlog¹⁷. Bovendien hadden de immense mogelijkheden van de nieuwe communicatiemiddelen (radio, film, maar vooral TV) het nadeel dat men ook via deze “propagandamiddelen” kon interveniëren in andermans wereld.

Met andere woorden, spreken over oorlog en vrede kon ten tijde van het concilie niet in abstracto gebeuren.

In de debatten over het thema oorlog en vrede kwam het tot een geëngageerde en interessante discussie. Zo was er consensus over het feit dat oorlog indruist tegen de christelijke opvattingen aangaande vrede en menselijke waardigheid. Tegelijk waren de meningen verdeeld als het ging over het fenomeen van de gewetensbezwaarden – in tijden als vandaag met hun professionele legers zijn

¹⁶ Vgl. J. JOBLIN, *L'Église et la Construction de la paix. L'étape de Gaudium et Spes*, in *Gregorianum* 91 (2010) 137-153, p. 152.

¹⁷ Zie in dit verband *Gaudium et spes* 79.

sommigen vergeten dat het verdedigen van het vaderland een zaak van alle weerbare mannen was en dat mannen die met het doden van andere mensen problemen hadden vaak als softies werden voorgesteld -: sommigen protesteerden tijdens het concilie tegen de voorstelling als zou het hier gaan om “halfzachte” personen, terwijl anderen, met name uit de Latijnse wereld, oordeelden dat men zich aan deze dienst aan de gemeenschap niet kon onttrekken¹⁸.

Ook al was de algemene teneur dat oorlog te verwerpen was, toch weigerde het concilie om resoluut te kiezen voor een boodschap die zou pleiten voor een wereld zonder wapens. Ook de zogenaamde optimistische wereld van de eerste helft van de jaren '60 was nog niet rijp voor een wapenloze samenleving. In de tekst zou een absolute verwerping van het gebruik van conventionele wapens niet worden opgenomen. Maar de tijd loopt. Laat ons dus eens gaan kijken naar de inhoud van de goedgekeurde tekst.

De goedgekeurde tekst

Gaudium et spes werd goedgekeurd op 7 december 1965, de voorlaatste dag van het concilie.

In de goedgekeurde tekst van het concilie vindt men het thema vrede en oorlog in deel II onder hoofdstuk V: “De zorg voor de vrede en de bevordering van de volkerengemeenschap.” Het is een mooie tekst geworden, zeker als men bedenkt hoe moeilijk het onderwerp tijdens het concilie nog was. *Gaudium et spes* beschouwt de verdeling van de wereld in twee vijandige blokken (de vrije wereld versus de communistische wereld) als een aanfluiting van de roeping tot eenheid tussen de volkeren. Het concilie wilde zich boven dit toevallig “accident de parcours” plaatsen, omdat de Kerk wist dat er dit soort tegenstellingen nog plaats hebben gevonden in de geschiedenis¹⁹.

De tekst laat in zijn inleiding goed de hoger vermelde sporen van herinnering aan Wereldoorlog II, de bewapeningswedloop, het bestaan van drie machtsblokken (het vrije westen, China, Rusland) en de onderlinge concurrentie en spanningen zien en die elementen hebben evident geleefd bij de vaders. Atoombewapening werd nog tijdens het concilie verantwoord vanuit de idee dat men de christelijke waarden ten allen prijze diende te beschermen tegen het goddeloze communisme. De toekomst van het christendom werd trouwens niet alleen bedreigd door het communisme in Centraal en Oost-Europa, of door conflicten buiten de noordelijke hemisfeer. Ook in Frankrijk, door Godin in zijn boek van 1943 *Pays de mission* genoemd – terzijde, vlak na WO II was de communistische partij de grootste in Frankrijk - , werd de impact van het katholicisme minder en minder en kon men steeds vaker stemmen horen die vroegen om het kapitalisme te socialiseren²⁰. Jan Willem van den Braak alludeert daar trouwens op in zijn bijdrage in dit boek, p. 78.

¹⁸ Het is in dit verband interessant dat men van gewetensbezwaarden vroeg om “gemeenschapsdienst” te verrichten.

¹⁹ Vgl. JOBLIN, *L'Église et la Construction de la paix*, pp. 142-143.

²⁰ Vgl. JOBLIN, *L'Église et la Construction de la paix*, pp. 146-148.

Het kan niet voldoende benadrukt worden dat het concilie niet meer kon en wilde spreken over oorlog en vrede als iets dat de Kerk niet aanging en waar de Kerk bovenstond, maar dat de Kerk over deze materie wilde spreken als een medespeler die voluit kiest voor vrede en gerechtigheid. In dit verband is het toch wel interessant om te zien dat *Gaudium et spes* de middeleeuwse idee van *rechtvaardige oorlog* loslaat – het concilie wilde vooral streven naar oorlogsvermijding -, zonder daarom het recht op wettige zelfverdediging te ontkennen: rechtvaardige verdediging van het eigen volk is niet hetzelfde als het onderwerpen van andere volkeren (*Gaudium et spes* 79). Tegelijk vonden toen al velen dat teveel belastingsgeld naar bewapening ging. Conciliaire teksten zijn teksten die men collectief schrijft. Dit wil zeggen dat meerdere mensen samen aan een tekst schrijven, dat meerdere opvattingen en meningen samen dienen te worden gelegd, dat men moet zoeken naar consensus. Een concilie is geen parlement en dat betekent dus ook dat je niet zomaar meerderheid-minderheid kan beslissen.

Dat de tekst desondanks tot het betere werk behoort, bewijst dat het een kwestie was die vele vaders ter harte ging.

Gaudium et spes grondt zijn reflectie over oorlog en vrede in Mt. 5,9: zalig wie vrede brengen, want zij zullen kinderen van God genoemd worden. De tekst heeft het uitdrukkelijk over de waarheid van de vrede²¹. Zoals in het document over de godsdienstvrijheid de godsdienstvrijheid niet ingeperkt werd tot een vrij zijn van maar wezenlijk verbonden werd met een vrij zijn voor *in verantwoordelijkheid*, zo vindt *Gaudium et spes* dat vrede niet herleid kan worden tot afwezigheid van oorlog. Vrede is een werk van gerechtigheid (Jesaja 32,7), zegt de tekst. Dat betekent dat er werk van moet worden gemaakt: vrede is dus niet te herleiden tot de rust van de gevestigde orde die dan moet gehandhaafd worden. Vrede, rust, macht die moet bestendig worden, dat werkt niet, zeggen de concilievaders. Voor het concilie is “actieve vrede die streeft naar het geluk van de mensheid” het noodzakelijke fundament voor elk engagement. Vrede is een permanente opdracht, nooit een definitieve verworvenheid²². Vrede moet je opbouwen, dag na dag, constant: perpetuo staat er in de Latijnse tekst. Het huis van de vrede is dus nooit af en vraagt om constante verbeelding en vernieuwing. Vrede en rechtvaardigheid zijn, aldus *Gaudium et spes* 77 de vrucht van gerechtigheid en liefde²³.

²¹ *Gaudium et spes* 77: “In unum paulatim congregata atque ubivis suae unitatis melius iam conscia opus quod ei incumbit mundum scilicet pro omnibus hominibus ubique terrarum vere humaniorem aedificandi peragere nequit nisi cuncti *ad veritatem pacis* renovato animo convertantur.”

²² *Gaudium et spes* 78: “Cum enim generis humani bonum commune primaria quidem sua ratione lege aeterna regatur sed quoad id quod concrete exigit progrediente tempore incessantibus mutationibus subiciatur *numquam pax pro semper acquisita est sed perpetuo aedificanda.*”

²³ *Gaudium et spes* 77: “Ideo concilium veram et nobilissimam pacis rationem illustrans belli immanitate damnata christianos ferventer evocare intendit ut auxiliante Christo auctore pacis cum omnibus hominibus ad pacem in iustitia et amore inter eos firmandam et ad instrumenta pacis apparanda cooperentur.”

Dat vrede te maken heeft met welzijn en met het delen met elkaar van materiële en spirituele rijkdom (*Gaudium et spes* 78), daarvoor had U, vindt U, niet naar deze boekvoorstelling moeten komen. Maar vindt U dat ook nog als U weet dat ondanks de verwoede pogingen van de leekwaarnemer James Norris de vrouwen op het concilie nooit het woord hebben mogen voeren? Als ze al geen materiële rijkdom hebben, dan toch wel spirituele rijkdom? James Norris heeft tijdens het concilie actie gevoerd omdat hij vond dat vrouwen iets te zeggen hadden over wereldsolidariteit. Hij heeft, mede in naam van de vrouwen – een goed deel van zijn tekst werd geschreven door Barbara Ward, een vrouw dus, een vrouw die haar sporen had verdiend als economiste en zich steeds bekommerd had om de onrechtvaardige economische verhoudingen in de wereld (ik geef U even mee dat lekenvrouwen op het concilie belangrijker leken te zijn dan vrouwelijke religieuzen, die, ofschoon zeer talrijk, door kardinaal Antoniutti constant op de achtergrond werden gehouden) op het concilie een indrukwekkende rede heeft gehouden. Het concilie zal zijn kant kiezen: *Gaudium et spes* staat aan de kant van de armen (*Gaudium et Spes* 78).

In deze rede wees Norris op de schrijnende tegenstelling tussen rijk en arm²⁴. 16% van de wereldbevolking bezat 70% van de wereldrijkdom, terwijl 75% van de mensheid in armoede leefde. Zijn pleidooi om echte solidariteit maakte grote indruk²⁵. U vond het niet nodig om vanavond daarvoor naar Utrecht te komen. Maar de armoede-index van gisteren maakt duidelijk dat de zaken verslechteren en dat geweld dus om de hoek loert. Laat ons niet flauw doen: vrede heeft te maken met naastenliefde, want alleen in de liefde houden wij vast aan de waarheid (Ef. 4,15).

Het concilie riep dus op tot een nieuwe grondhouding: oorlog vandaag heeft een grote impact op de toekomst van komende generaties. Wij moeten, aldus het concilie, met nieuwe ogen gaan kijken naar oorlog en zijn impact²⁶. Menswaardiger sporen vinden, dat is de opdracht. In nr. 82 staat er daarover het volgende: “En laten we ons niet door valse hoop bedriegen. Want als de mensheid niet afziet van vijandschap en haat en in de toekomst geen onaantastbare en eerlijke verdragen met betrekking tot de wereldvrede sluit, zal zij, temeer daar zij nu reeds in groot gevaar verkeert, ondanks haar bewonderenswaardige wetenschap wellicht het donkere uur beleven waarop er geen andere vrede meer zal zijn dan de huiveringwekkende vrede van de dood”²⁷. Men heeft ooit gezegd dat *Gaudium et spes* gekleurd is door het voortgangsoptimisme van de jaren '60. Rainer Bucher vindt, met name waar het gaat om de problematiek van oorlog en vrede, dat het concilie zeer realistisch heeft gesproken en hij verwijst dan precies naar de juist geciteerde tekst.

²⁴ Hij sprak als leek in naam van de meerderheid van de Kerk (de leken dus) en tegelijk voerde hij het woord in naam van hen, die geen spreekrecht hadden op het concilie, de vrouwen dus.

²⁵ Zij resulteerden in een voorstel om elk jaar tijdens de vasten een collecte te organiseren waarvan de opbrengst de Derde Wereld zou ten goede komen.

²⁶ *Gaudium et spes* 80: “Quae omnia nos cogunt ut de bello examen *mente omnino nova* instituamus. »

²⁷ *Gaudium et spes* 82.

Maar de Kerk geeft niet op of af, ook niet in de kwestie van oorlog en vrede. Op dit punt heeft het concilie geïnsisteerd dat de Kerk van Christus in deze tijd van angst niet mag ophouden om “met groot vertrouwen te hopen.” Met groot vertrouwen hopen, of de boodschap nu welkom is of niet. Dat staat zo in de tekst: *iterum iterumque opportune importune*. De tekst is straffer dan het merendeel van de vertalingen: telkens opnieuw of het past of niet!

Het concilie veroordeelde de daden van massale verwoesting en wees de bewapeningswedloop af, zonder daarom een concrete natie of regering te noemen. Het concilie gaf richtlijnen en duidde de te bewandelen weg aan, maar het was tegen de geest van het concilie deze te benoemen en gene te ontzien. Maar tegelijk stelde het concilie heel scherp dat het niet is omdat je de mogelijkheden om oorlog te voeren hebt, dat je oorlog moet voeren. Oorlog die bedoeld is om anderen te onderwerpen is nooit te verdedigen, net zo min als het ontstaan van een conflict je het recht geeft om het op de oorlogsspits te drijven (vgl. de Riedmatten, p. 473). In 1965 was de wereld in staat zich te vernietigen. Het concilie was zich hiervan bewust (*Gaudium et spes*, par. 80). Het stelde omomwonden dat elke oorlogshandeling die gericht is op de verwoesting van steden en mensen een misdaad is jegens God en de mens²⁸.

Het concilie heeft zich ook uitgesproken over de bewapeningswedloop, een term die men verkoos boven afschrikkingsevenwicht (*Gaudium et spes*, nr. 81). Het concilie ontkent dat de bewapeningswedloop een veilige weg is voor de duurzame handhaving van de vrede, iets wat reeds door Pius XII was opgemerkt. De bewapeningswedloop is trouwens, aldus de tekst, een onverdraaglijk onrecht tegenover de armen²⁹. Het is tot op vandaag nog steeds zo dat het makkelijker is om middelen in te zetten voor wapens dan voor armen. En dan *Gaudium et spes* maar een optimistisch document noemen!

Het concilie bepleitte een totaal verbod op oorlogsvoering, ook al wist het dat dit niet mogelijk is, al was het maar omdat een internationale instantie steeds afhankelijk blijft van nationale regeringen. Het was trouwens niet te verwachten dat het concilie een openlijke en uitdrukkelijke veroordeling van het ontwikkelen van nucleaire wapens zou uitspreken. Daarvoor waren de tegenstellingen te groot. Amerikaanse bisschoppen, onder wie kardinaal Spellman van New York, waren van oordeel dat afschrikking in de huidige tijdsomstandigheden een adequaat middel was tegen mogelijke oorlogsbedreiging. Kardinalen als Ottaviani en Léger van Canada wensten dan weer de oorlog buiten de wet te stellen. Het concilie koos voor het compromis: erkenning van de relevantie van het vraagstuk; formulering van enkele duidelijke principes zonder daarom te concreet te worden. Concilieteksten zijn compromisteksten. Maar zelfs in het compromis kan men vooruitgang zien: een Kerk die zich opwerkt als behoedster van mensenrechten want een Godsgeschenk, wijst haar eigen gewelddadig verleden af. Een Kerk die kiest voor solidariteit en gerechtigheid legt zich een zwaar programma op, onomkeerbaar.

²⁸ *Gaudium et spes* 80: “Omnis actio bellica quae in urbium integrarum vel ampliarum regionum cum earum incolis destructionem indiscriminatim tendit est crimen contra deum et ipsum hominem quod firmiter et incunctanter damnandum est.”

²⁹ *Gaudium et spes* 81: “Quapropter denuo declarandum est cursum ad arma apparanda gravissimam plagam humanitatis esse ac pauperes intolerabiliter laedere.”

Men heeft terecht opgemerkt dat Vaticanum II het eerste oecumenische concilie uit de kerkgeschiedenis is geweest dat geen anathema heeft uitgesproken. Toch heeft het concilie minstens volgende twee zaken uitdrukkelijk veroordeeld: genocide (*Gaudium et spes* 79) en gebruik van atoomwapens (*Gaudium et spes* 80).

Sinds het concilie is er veel gebeurd: de Berlijnse muur is gevallen; het communistische blok als blok is verdwenen; religieus terrorisme is volop aanwezig in het Westen en draagt in zich de verleiding om christelijk te remilitariseren (cf. de vraag van de CSU om terug het verplichte christelijk schoolgebed in te voeren!); vluchtelingen “verstoren” de zekere wegen bij ons, terwijl wij vergeten dat elders in de wereld nog steeds dramatische dingen gebeuren (Ruanda; Sudan: ze stonden vandaag niet in mijn krant). Tegelijk, en men kan denken aan de talloze uitspraken van de opeenvolgende pausen of ook het event in Assisi, wordt er aan de weg getimmerd. De pleiters voor dialoog, de bruggenbouwers, zij trekken aan de kar. Het zijn de mensen van goede wil van *Pacem in terris*, de mensen die kiezen voor een toekomst van vreugde en hoop. Dit jaar herdenken wij dat het bekende boek *Utopia* van Thomas More 500 jaar geleden in Leuven door Dirk Martens gedrukt werd. Werken aan vrede, werken tegen oorlog, het is een lange weg, het is een utopische weg, het is dus de enige realistische weg. Daarom spreken wij ook van de evangelische weg naar vrede.

Tot slot

In de inleiding op dit boek *De weg van de dialoog* zegt voormalig minister Ballin met verwijzing naar de bijdrage van Michael Kuhn dat christenen die hun roeping goed verstaan zich niet terugtrekken in hun eigen Kerk of kiezen voor het eigen gelijk. Goede recyclage is die recyclage die van de goede elementen uit het verleden bouwstenen maakt voor het heden. Een ecologische voetafdruk dus, want *vetera et nova* ze gaan hand in hand, maar dat wordt beter uitgelegd in dit boek dan dat ik het kan zeggen. Het concilie bepleitte het *Collabora Evangelio*. Adriaan van Rotterdam heeft dat zichtbaar gemaakt in woord en daad en daarin het Feyenoord adagium *facta non verba* overstegen. Het waren *facta et verba*, *facta et verba* die jammer genoeg niet steeds zijn waargemaakt door alle gelovigen in de postconciliaire tijd, maar dat is voor een andere keer.

Mathijs Lamberigts

3. Ruth Peetoom

De polarisatie voorbij: de noodzaak van dialoog

Monseigneur, dames en heren,

Wat een groot voorrecht om hier vandaag in uw midden 50 jaar afsluiting van het Tweede Vaticaans Concilie te gedenken, en daarbij ook de 80e verjaardag van bisschop van Luijn te vieren, ook al gelooft wat dat laatste betreft niemand dat. Met een terugblik nu en een boek zometeen – beiden als inspiratie voor de grote opgaven waar we vandaag de dag voor staan. Opgaven waarbij ik van essentieel belang vind om juist de vreugde en de hoop – de gemoedstoestand van Pasen – te koesteren, om te kunnen doen wat we moeten doen.

Ik ben van na Vaticanum II. En ik ben ook nog eens protestant – wat me eens te meer bescheiden maakt om in dit gezelschap al te stellige dingen te zeggen. Maar ik ben voorzitter van een politieke partij die zijn oorsprong en zijn opdracht heeft in de christelijk-sociale traditie en zonder de voeding van *Rerum Novarum*, *Gaudium et Spes* en *Laudato Si* niet kan zijn.

Het Tweede Vaticaans Concilie was zich zeer bewust van de noodzaak de tekenen des tijds te verstaan en het besef naar buiten te moeten treden in dialoog met de wereld. De weg van de dialoog, van interreligieuze dialoog, is blijvend actueel en urgent. Over dat belang van een dialoog wil ik vandaag spreken. Over de polarisatie in de politiek en de samenleving die we momenteel zien. Over de vooronderstellingen die ten grondslag liggen aan een werkelijke dialoog. En tenslotte over het vluchtelingenvraagstuk, dat grote onderwerp, waar niet alleen de media maar ook de harten vol van zijn, waar zoveel over gezegd wordt - zin en onzin - dat dat alleen al het belang van een goede dialoog zichtbaar maakt.

De polarisatie voorbij: de noodzaak van dialoog

Eerst de polarisatie in politiek en samenleving. Het laatste hoofdstuk van *Gaudium et Spes*, “de zorg voor de vrede en de bevordering van de volkerengemeenschap”, eindigt met een oproep om “de dialoog met alle mensen” aan te gaan, een dialoog niet alleen in de kerk, maar ook, zonder iemand uit te sluiten, met alle mensen, heel de (wereld)samenleving. Deze dialoog is volgens het Concilie voorwaarde en instrument voor de ware wereldvrede, en bovendien de weg er naar toe. Het is een oproep die nu, vijftig jaar later, niets aan actualiteit en urgentie heeft verloren. Interreligieuze dialoog is de laatste jaren een belangrijk thema geworden, niet alleen in de politiek, ook in het onderwijs en zelfs in het bedrijfsleven. Dit heeft natuurlijk vooral te maken met het sociologische fenomeen van globalisering. *Gaudium et Spes* wees in 1965 al op de gevolgen die globalisering heeft. Sinds die tijd hebben migratiestromen, de toegenomen mobiliteit en moderne communicatiemiddelen als internet de wereld alleen nog maar kleiner gemaakt.

In 1965 waren andere culturen, andere volken en andere religies voor velen wezensvreemd. Vandaag de dag, zeker nu ook met de tragische toestroom van vluchtelingen, worden we voortdurend geconfronteerd met ‘andersheid’: culturele en religieuze diversiteit is onze leefwereld binnengetreden. De culturele en religieuze ander is niet een abstract figuur, maar een concrete ander, een buurman of buurvrouw, een medestudent, een vriend of vriendin van je kind. Je kunt deze toegenomen diversiteit ontkennen en verlangen naar culturele homogeniteit, naar een Nederland dat er misschien wel nooit geweest is. Je kunt de tegenstellingen aanwakkeren, en blijven denken in wij en zij, in hullie en zullie. Het gevolg is een heilloze polarisatie, een verharding van standpunten, het opsluiten in het eigen gelijk, zonder de toenadering te zoeken met de ander.

Ik wil in dat kader Piet Steenkamp noemen, de grondlegger van het CDA, KVP-er en oecumenisch politicus pur sang. Zijn ideaal was het CDA als anti-polarisatiepartij. In het zoeken van verbinding

ontstaat de oplossing, niet in het opzoeken van het verschil. Steenkamp zei ooit in de jaren zeventig, in het handboekje voor de allereerste gezamenlijke verkiezingscampagne van KVP, ARP en CHU: 'Als het gaat om polarisatie, louter door middel van het conflict, tegenover het harmoniemodel, dan heeft dat grote bezwaren. Men moet proberen elkaar te vinden. Het gaat om tegenspel in samspel. We moeten oppassen met het etiketteren van de ander. Is het nodig in Nederland aan te tonen, dat de polarisatie onze samenleving vernietigt, dat die mensen verblindt?'

En dat is precies wat we nu vaak zien gebeuren. Het vluchtelingendebat wordt gevoerd in uitersten: grenzen dicht of grenzen open, 'ons belang' of 'hun belang', wij of zij, in voor of tegen vluchtelingen. De polarisatie neemt toe, en daarmee ook de onverdraagzaamheid, het vijanddenken en het conflict. Meer dan ooit is behoefte aan verbinding, aan gematigdheid en een verzoenend midden.

Gaudium et Spes zou in dit opzicht wel eens heel behulpzaam kunnen zijn. Deze pastorale constitutie denkt niet in uitersten of in tegenstellingen, ze speelt geen bevolkingsgroepen tegenover elkaar uit. In Gaudium et Spes staat het algemeen welzijn centraal: het gaat om de harmonie van ieder mens, opdat hij in vrede met zijn medemens de schepping kan bewaren en bebouwen - en uiteindelijk gaat het om 'de zorg voor de vrede en de bevordering van de [gehele] volkerengemeenschap', zoals gezegd de titel van het laatste hoofdstuk. Vandaar ook dat het document eindigt met de oproep tot een dialoog. Met een dialoog kunnen grenzen worden overstegen. Precies zoals het christendom altijd grenzen heeft willen overstijgen, simpelweg omdat het christelijk geloof en de sociale waarden die daarmee gegeven zijn van universele betekenis zijn.

Het christendom is bij uitstek de religie van het gesprek. De christelijke God overweldigt niet, boezemt geen angst in, maar gaat in gesprek, en hij wast zelfs de voeten van mensen. Deze nadruk op dialoog, op communicatieve praktijken, is niet zozeer een hoogdravende christelijke theologie. Deze nadruk op het gesprek heeft ook daadwerkelijk gevolgen gehad voor het publieke domein. Een cultuursocioloog - de Mexicaan Armando Salvatore - heeft er eens op gewezen dat in het Westen de publieke ruimte deels zelfs is ontstaan door het optreden van twaalfde- en dertiende-eeuwse bedelorden, met name de franciscanen en de dominicanen. Deze monniken spraken in het openbaar, verdiepten zich in de Griekse filosofie, en luisterden - en zo konden de zorgen van de bewoners van de snel groeiende steden in Europa een publieke stem krijgen. Op die manier kreeg het publieke domein gestalte - als een publieke uitwisseling van gedachte.

Vooronderstellingen voor een daadwerkelijk gesprek

Wil een dialoog een echte dialoog zijn, dan is het wel van belang om een stap verder te gaan, om aan te geven aan welke voorwaarden een echte dialoog moet voldoen. Ik noem vijf vooronderstellingen voor een goed gesprek, vijf vooronderstellingen die, denk ik, in lijn zijn met Gaudium et Spes.

1. De eerste vooronderstelling is dat mensen van nature sociale wezens zijn. Als zij proberen het goede leven vorm te geven, doen zij dat met anderen. In de christelijk-sociale gedachte is de samenleving dan ook niet de verzameling van mensen die toevallig samenwonen, maar de vrucht van en voorwaarde voor samenwerking, wederzijdse verantwoordelijkheid en onderlinge betrokkenheid. Gaudium et Spes formuleert het heel mooi: 'Uit het feit, dat de mens een sociaal wezen is, volgt, dat er een afhankelijkheid bestaat tussen de ontplooiing van de menselijke persoon en de ontwikkeling van de samenleving. Want de menselijke persoon (...) heeft immers krachtens zijn aard het sociale leven volstrekt nodig. Het sociale leven is dus niet iets bijkomstigs voor de mens, en daarom kan hij alleen maar groeien in al zijn begraafdheden

en aan zijn roeping beantwoorden door de omgang met anderen, door onderling dienstbetoon en door het gesprek met zijn broeders.’ (GS, 25)

2. In de tweede plaats veronderstelt een dialoog de volstrekte gelijkwaardigheid tussen mensen. In de christelijke traditie wordt al tweeduizend jaar lang geoefend in het samenleven van mensen als gelijkwaardige partners. Deze traditie van gelijkwaardigheid is uiteindelijk te herleiden tot de betekenis die Paulus en Augustinus aan het woord ‘agapè’ hebben gegeven: ‘liefde’. De christelijke liefde geeft het christendom een ongekende en universele kracht en zoekt naar het beste voor ieder: mensen behoren bemind te worden omdat zij geschapen zijn naar het beeld van God. En mensen hebben het recht en de plicht zich te ontplooien en zij hebben de plicht om de ander, als hij kwetsbaar is geworden, als volwaardig mens te bejegenen. Die gelijkwaardigheid is uniek voor de christelijke godsdienst; in feite zit die gelijkwaardigheid in de christelijke God zelf, zoals die in de Bijbel wordt beschreven. In de christelijke theologie is God mens geworden, in Jezus Christus. Hij daalde af om onder ons te wonen. En die christelijke God is dan ook niet uit op macht, op kracht of op strijd, maar op wat christelijke theologen uitdagend hebben genoemd de ‘amicitia dei’, de vriendschap van God als model voor de vriendschap van mensen. Pas als de gesprekspartner wordt beschouwd als gelijkwaardig, kan sprake zijn van een wezenlijk gesprek. Zoals Gaudium et Spes stelt: ‘de broederlijke dialoog tussen de mensen eist als noodzakelijke voorwaarde de wederzijdse eerbied voor hun volledige geestelijke waardigheid.’ (GS, 23)
3. Een derde vooronderstelling van een echte dialoog is het inzicht dat niemand mag worden uitgesloten, dat goed samenleven niemand mag uitsluiten. De christelijk-sociale traditie heeft altijd een beroep willen doen op alle mensen die naar vermogen een bijdrage willen leveren aan het bonum commune, aan iets dat groter is dan zichzelf; op mannen en vrouwen, op gelovigen en niet-gelovigen, op autochtonen en nieuwkomers. Het idee dat niemand mag worden uitgesloten, klinkt vanzelfsprekend, maar dat is het niet. Het opent een radicaal perspectief: het betekent namelijk dat een samenleving waarin voor bepaalde mensen of groepen geen plek is, incompleet en onvolmaakt is. Zo tekenend zijn de woorden die Paus Franciscus uitsprak vanaf het balkon op het Sint-Pietersplein, net nadat hij door het conclaaf verkozen was: ‘Ik wil mijn zegen aanbieden aan deze stad, de wereld, en aan alle mannen en vrouwen van goede wil.’ Alle mannen en vrouwen van goede wil – niemand wordt uitgesloten, ieder mens doet ertoe.
4. In de vierde plaats is een dialoog gebaseerd op de gedachte dat de ander daadwerkelijk iets te zeggen heeft en iets in te brengen heeft. Gaudium et Spes stelt: het is een diep, algemeen menselijk verlangen, alle ‘individuen en groepen hunkeren naar een vol, vrij menswaardig bestaan.’ (GS, 9) Dat betekent dat ieder mens gekend en erkend wil worden en dat we oog moeten hebben voor het kleine – in ieder mens kan het goede beginnen en opbloeien. Daarmee doorbreekt een echt gesprek ook een cynisch denken. Een gesprek wordt immers alleen gevoerd in het vertrouwen dat er dankzij het gesprek en de samenwerking met de ander iets goeds of iets nieuws kan gebeuren. Alle mensen zijn geroepen niet alleen medebouwers, maar ook medearchitecten te zijn van een samenleving die het goede leven vormgeeft waarop zij gericht zijn en waarvan zij kunnen leven.

5. In de vijfde plaats veronderstelt een dialoog het empathisch vermogen in te gaan op wat de ander zegt of wat de situatie vraagt, om het vermogen je te verbinden en te committeren. Het leven in de politieke gemeenschap is alleen mogelijk als politici en bestuurders hele basale maar belangrijke deugden als luisteren, vertrouwen en vergeven steeds opnieuw ontwikkelen en uitoefenen.

Het vluchtelingenvraagstuk als uitdaging

Het is het vluchtelingenvraagstuk dat in alle heftigheid het belang van een goede dialoog zichtbaar maakt. Voor sommige politici is het immense vluchtelingenvraagstuk louter een managementprobleem, of een logistiek probleem. Het getal domineert en de nadruk in het huidige debat ligt op vragen als hoe we de vluchtelingenstroom kunnen indammen, in hoeverre we aan grensbewaking moeten doen (bij de buitengrenzen van Europa of zelfs bij binnengrenzen tussen de EU-lidstaten) en hoe en waar we de vluchtelingen moeten huisvesten. Die uitdagingen zijn natuurlijk zijn noodzakelijk en praktisch. Maar de grootste uitdaging voor de westerse politiek is echt niet het managen van deze vluchtelingencrisis, het is de uitdaging om de kloof tussen het wij en het zij te overbruggen.

Koningin Maxima zei een aantal jaren geleden dat ‘de Nederlandse identiteit’ niet bestaat. Iedereen en alles viel over haar heen maar het paste heel goed bij het gevoel van 15 miljoen mensen. Maar nu, negen jaar en een flinke bevolkingsgroei verder moet er het nodige aan worden toegevoegd. Er is een bezinning nodig op de kernwaarden voor goed samenleven in Nederland, en op de plaats van culturele en religieuze identiteiten daarin. Als voorbij wordt gegaan aan die vraag, zou gemakkelijk een voedingsbodem voor politiek radicalisme kunnen ontstaan.

De socioloog Bassam Tibi muntte in 1998 de term ‘Leitkultur’; hij doelde op een gedeeld Westerse cultuurpatroon met waarden als tolerantie, vrijheid en gelijkwaardigheid. Voor Tibi had Leitkultur in eerste instantie een insluitende betekenis. Vandaag de dag wordt met het begrip Leitkultur vaak bedoeld op een nationale cultuur - daarmee wordt de betekenis afgrenzend en is het concept eerder oppositioneel dan een verbindend. Het probleem is dan dat in het spreken over culturele eigenheid elke verbinding met andersdenkenden wordt uitgesloten.

Je ziet het gebeuren. Als de populist Geert Wilders zegt dat we ‘in Nederland’ een joods-christelijke cultuur kennen, dan bedoelt hij te zeggen: ‘We hebben een niet-islamitische cultuur’. Dat is een uitsluitingsmechanisme – wat de intrinsieke betekenis van de joods-christelijke traditie is laat hij weg.

Dat kan niet. Terecht zoekt Gaudium et Spes naar verbindende, verzoenende elementen tussen verschillende groepen. De ziel van Europa ligt in de verdraagzaamheid, in de tolerantie, in het insluitende, het erkennen van de ander als mijn gelijke. Want de ander is als ik. Gaudium et Spes zegt het wederom heel mooi (ik citeer): ‘Het Concilie [het Tweede Vaticaans Concilie] dringt aan op de eerbied voor ieder mens. Iedereen moet zijn naaste, zonder enige uitzondering, beschouwen als zijn “ander ik”’ (GS 27). De ander is mijn ‘ander ik’: die gedachte is de essentie.

Een discussie over cultuur en over identiteit mag mensen dan ook niet opsluiten in het eigen verbeelde romantische verleden. De waardigheid van de ‘andere ik’ houdt niet op bij de landsgrenzen. Er is niets mis met een gezonde vaderlandsliefde, maar dat mag niet leiden tot de ontkenning van de intrinsieke waardigheid van de ander. Ik citeer opnieuw uit Gaudium et Spes: ‘De burgers moeten zich toeleggen op een edelmoedige en loyale vaderlandsliefde, maar zonder bekrompenheid, dat wil zeggen zó, dat zij tevens het welzijn van de gehele mensenfamilie, die door verschillende banden tussen rassen, volken en naties verbonden wordt, altijd voor ogen houden.’ (GS, 75)

Het belang van goede integratiepolitiek

Om de kloof te overbruggen tussen een wij en een zij is het wel nodig om een goede integratiepolitiek te voeren. Dat is een wederkerig proces, een goede integratiepolitiek vraagt iets van twee kanten: ze vraagt zowel iets van het land van aankomst, Nederland, als van de vluchtelingen.

In de eerste plaats wat betreft de uitdagingen voor ons Nederlanders. Het is meer dan ooit nodig en wenselijk om het recht en de ruimte te erkennen van culturele en religieuze minderheden, ook van moslims. Als die ruimte voor religieus verschil niet meer geboden wordt, dient de politiek zich zorgen te maken en zich uit te spreken, niet in de zin van een vijandige bemoeizucht met religieuze rituelen of symbolen, maar in de zin dat ze zich de wezenlijke vraag stelt hoe het volle mens-zijn van ieder in het publieke domein tot uitdrukking kan komen, ongeacht de levensovertuiging. Dat is gewoonweg de eis van een democratische politieke orde, waarin burgers rechten en vrijheden genieten die het hun toestaan om hun religieuze overtuiging in de publieke sfeer in te brengen. Het is ook van belang om vluchtelingen met een verblijfstatus zo snel mogelijk te integreren, in cultureel en sociaal-economisch opzicht. Nogmaals: het is begrijpelijk dat de discussie nu vooral gaat over de stroom van vluchtelingen en de grensproblematiek, maar er zijn in Nederland inmiddels meer dan 60.000 vluchtelingen, en we mogen hen niet laten verkommeren: als ze een verblijfstatus ontvangen, hebben ze het recht op scholing en op werk, en dat vraagt om een inspanning van onze kant om hen dat daadwerkelijk te geven.

Het is de vraag of het huidige Nederlandse inburgeringsbeleid toereikend genoeg is om nieuwkomers goed te integreren; onder druk van een liberale agenda is een aantal jaren geleden besloten inburgeringsplichtigen (van na 1 januari 2013) zelf op te laten draaien voor het regelen en betalen van de inburgeringscursus en het inburgeringsexamen. In de praktijk blijkt dat niet te werken. Mensen zijn bang om zich zonder dat ze werk of inkomen hebben in de schulden te steken met als gevolg dat weinig nieuwkomers nog een inburgeringsprogramma volgen. Er zal veel meer geïnvesteerd moeten worden in taal- en inburgering.

In de tweede plaats: integratie is wederkerig en vraagt daadwerkelijk iets van vluchtelingen. Veel vluchtelingen komen uit landen waar een cultuur van onverdraagzaamheid en intolerantie heerst. Daar moeten we niet naïef in zijn. Van vluchtelingen mogen we eisen dat ze zich een ethos van verdraagzaamheid en tolerantie toeëigenen. De vraag is dan nog niet eens zozeer: hoe houden we de rechtsstaat in stand, veel belangrijker is de vraag: hoe zorgen we ervoor dat daadwerkelijk sprake blijft van een rechtscultuur, met een rechtsgemeenschap die zich daadwerkelijk universele waarden als verdraagzaamheid en tolerantie heeft toegeëigend.

Maar het belangrijkste bestanddeel van een goede integratiepolitiek is uiteindelijk de dialoog. Maatschappelijke samenhang laat zich niet per decreet afkondigen – niet door religieuze politici, niet door seculiere politici die religie uit de publieke sfeer wensen te verwijderen. Wat de samenleving bijeenhoudt is uiteindelijk het democratische gesprek, de gemeenschappelijke communicatieve praktijk tussen burgers. Via het democratische gesprek valt misschien wel het meeste te bereiken. Dan kunnen we het hebben over de democratische cultuur, dat democratie niet alleen een kwestie is van de meerderheid telt, maar ook betekent dat eenieder rekening dient te houden met culturele en religieuze minderheden.

Dan kunnen we het hebben over godsdienstvrijheid, dat de godsdienstvrijheid zoals we die kennen, niet alleen de vrijheid van godsdienst inhoudt, maar ook een godsdienst van vrijheid veronderstelt.

De christelijke traditie biedt hier een potentieel dat uniek is. Zoals ook in Gaudium et Spes wordt benadrukt: christenen hoeven hun overtuigingen niet thuis te laten. Integendeel, die mogen en moeten ze ten volle inbrengen. Dat geldt voor de kerk, het geldt ook voor alle instituties en verenigingen die met haar verbonden zijn. Met het inbrengen van een christelijke overtuiging, wordt daadwerkelijk ook een gesprek geëntameerd tussen verschillende mensen. Juist als we onze christelijke visie op menselijke waardigheid naar voren brengen, wordt een gesprek mogelijk.

Besluit

Daarom, tot besluit: we zullen het gesprek aan moeten gaan. Geen gesprek om het gesprek, maar om een ethiek van openheid, inlevingsvermogen, verdraagzaamheid en tolerantie te bevorderen. In Nederland – en in Europa. Europa wortelt in een lange christelijke traditie die de dialoog altijd heeft willen bevorderen, Europa wortelt in een waardevol verhaal, in de waardevolle traditie van het gesprek, en dat mogen we ook koesteren.

Gaudium et Spes. Wij leven in de voorbereiding van Pasen – het feest van de overwinning van het licht, dat de duisternis niet in zijn macht heeft, de dag die de nacht breekt.

Een rabbi vroeg eens aan zijn leerlingen hoe je weet wanneer de nacht ten einde is, en de dag begint. Een leerling zei: “Dat is wanneer je een hond van een schaap kunt onderscheiden.” “Nee”, zei de rabbi. “Is het dan wanneer je van verre een dadelboom van een vijgenboom kunt onderscheiden?” vroeg een ander. “Nee”, zei de rabbi, “het is als je in het gezicht van de mens die je tegenkomt kunt kijken en daarin het gezicht van je broer of je zus ziet. Totdat het zover is, is de nacht nog bij ons.

Met dank aan Pieter-Jan Dijkman

4. Jan Gruiters

De zorg voor de vrede

Wie Gaudium et Spes in deze tijd herleest, ontdekt hoe actueel dit profetische document nog altijd is. Gaudium et spes snijdt thema's aan als oorlog en vrede; armoede en ongelijkheid; gelijkwaardigheid van alle mensen. Het zijn thema's die ook vandaag nog onverminderd relevant zijn. Het is vooral het hoofdstuk over "de zorg voor vrede" dat verwondering over de blijvende actualiteit van Gaudium et spes oproept.

Waar de pastorale constitutie spreekt over "de permanente kracht van het (...) volkenrecht en de algemeen geldende principes daarvan" denk je onvermijdelijk aan de oorlogsmisdaden in het Midden-Oosten. Maar ook aan de illegaliteit van de militaire operaties tegen terroristen in Libië en andere landen.

Waar Gaudium et spes spreekt over de "ernstige rekenschap" die mensen moeten afleggen van hun oorlogshandelingen denk je onmiddellijk aan Assad, die eigenlijk thuis hoort in Scheveningen. Maar ook aan de president van Soedan, tegen wie een arrestatiebevel is uitgevaardigd door het Internationaal Strafhof en waarmee de Europese Unie nu samenwerkt in de hoop dat daardoor minder vluchtelingen naar Europa komen.

Waar staat dat "elke oorlogshandeling die zonder onderscheid gericht is op de verwoesting van hele steden (...) een misdaad jegens God en de mens zelf is" denk je onmiddellijk aan de niets ontziende bombardementen van burgers, scholen en ziekenhuizen in Aleppo en al die andere steden. Maar ook aan de collectieve nalatigheid van de internationale gemeenschap om een einde te maken aan de oorlog tegen burgers in Syrië.

Waar Gaudium et spes spreekt over de bewapeningswedloop als "een zeer ernstige plaag voor de mensheid en een onverdraaglijk onrecht tegenover armen" denk je aan de wapenleveranties aan Saoedi Arabië dat zich schuldig maakt aan oorlogsmisdaden in Jemen. Maar ook aan betrokkenheid van Nederlandse bedrijven bij de bouw van fregatten voor de Egyptische marine die betrokken is bij de humanitaire blokkade van Jemen.

Waar Gaudium et spes ons oproept om "over de eigen landsgrenzen heen te kijken" en "nationaal egoïsme" te laten varen denk je direct aan de onwil en onmacht van landen om in Europees verband samen te werken bij de opvang van vluchtelingen. Maar ook aan de krampachtige pogingen in politiek Den Haag om "onze manier van leven" te beschermen tegen zogenaamde bedreigingen van buitenaf.

En waar Gaudium et spes waarschuwt voor "vijandschap, minachting, wantrouwen, rassenhaat en ideologische vooringenomenheid" die mensen tot elkaars tegenstander maken, denk je aan het groeiende straatgeweld en de islamofobie in Europa. Maar ook aan het gure politieke klimaat in Nederland en de sterke neiging van politieke partijen om uit electorale overwegingen radicale denkbeelden over te nemen. Er kan geen misverstand over bestaan, Gaudium et spes heeft 50 jaar later zijn actuele betekenis behouden. Maar dat roept naast verwondering ook een zekere mismoedigheid op. Het geeft te denken dat 50 jaar later er wereldwijd 60 miljoen mensen op de vlucht zijn voor oorlog en onderdrukking, een historisch dieptepunt na de Tweede Wereldoorlog. Het is pijnlijk dat de ongelijkheid steeds verder toeneemt: de 62 rijkste miljardairs bezitten evenveel als 3,5 miljard armste mensen in de wereld. En het is ronduit onthutsend dat het groeiende geweld tegenover vluchtelingen en vreemdelingen in Europa herinneringen oproept aan een donker verleden dat we nooit meer willen herbeleven.

Gaudium et spes heeft de wereld niet veranderd. Sommigen zullen daarin een bevestiging zien dat Gaudium et spes een nogal optimistisch en zelfs naïef pastoraal document is. En dat valt ook niet helemaal te ontkennen. Wie met Gaudium et spes onder de arm het gesprek aangaat met Kamerleden of bewindsliden zal van een koude kermis thuis komen. Politici zullen Gaudium et spes zien als een wereldvreemd document met naïeve denkbeelden en simplistische oplossingen. Maar is dat wel terecht? Moeten we niet onderkennen dat de zogenoemde reaal politiek de wanorde in deze wereld niet heeft kunnen voorkomen, en daar zelfs aan heeft bijgedragen? Het is niet de naïviteit van Gaudium et spes maar het falen van de internationale politiek die er voor heeft gezorgd dat het document na 50 jaar nog zo pijnlijk actueel is.

De vraag die zich opdringt, is hoe kerk, politiek en samenleving kunnen bijdragen aan het doorbreken van de impasse op gebied van oorlog en vrede, armoede en ongelijkheid, discriminatie en haat? Wat moet er gebeuren wil Gaudium et spes zijn actuele betekenis verliezen? Een sluitend antwoord op deze vraag is in de gebroken wereld niet te vinden. Maar we kunnen met het helen van de wereld wel een begin maken door te doen waar Gaudium et spes ons toe oproept. Wij worden in de pastorale consitutie herinnerd aan de opdracht om de tekenen van de tijd te bestuderen en in het licht van het evangelie te interpreteren. We zouden, om te beginnen, ons niet langer moeten afsluiten voor de tekenen van de tijd. We zouden ons moeten beraden op onze rol, we zouden stelling kunnen nemen en ons vandaar uit in open dialoog met anderen kunnen engageren.

Wat zou dat betekenen voor kerk, politiek en samenleving?

De institutionele kerken zouden meen ik opnieuw uitgedaagd moeten worden om met meer elan hun stem te verheffen en stelling te nemen over actuele vraagstukken in de samenleving. De stem van de kerken over vluchtelingen, over oorlog en vreemdelingenhaat wordt nauwelijks gehoord. Zijn de kerken niet te veel naar binnen gericht? Zouden niet juist de kerken opnieuw en veel meer vanuit de actuele noden moeten onderzoeken waar ons leven verlossing nodig heeft. Dat zou in deze tijd niet alleen pastoraal maar ook politiek van groot belang kunnen zijn.

Maar niet alleen de kerk, ook de politiek moet wordt uitgedaagd. De afgelopen jaren is het vertrouwen in de politiek sterk gedaald. Daar zijn vele redenen voor te geven. Maar Gabriel van den Brink heeft daar een nieuw inzicht aan toegevoegd. Zijn stelling is dat politici zich te eenzijdig op machtsuitoefening en juridische regels richten met als gevolg dat het politieke bedrijf een morele leegte vertoont. Dat wringt omdat de morele gevoeligheid onder burgers, professionals en ondernemers juist toeneemt. De urgente vraagstukken van oorlog en vrede, van armoede en uitsluiting, van vreemdelingen en vluchtelingen vragen juist om een morele oriëntatie. De angstvallige politieke reacties op het vluchtelingenvraagstuk lijken het gelijk van Gabriel van den Brink te bevestigen. Het gebrek aan politieke moed steekt schril af bij de morele betrokkenheid van heel veel mensen in de samenleving. Juist het vluchtelingenvraagstuk maakt duidelijk dat morele vragen politiek urgent zijn geworden. Angela Merkel lijkt dat te onderkennen. Mark Rutte, en met hem vele andere Nederlandse politici, helaas nog niet.

Maar ook maatschappelijke organisaties laten meen ik te weinig van zich horen. Hebben maatschappelijke organisaties zich niet te veel opgesloten in hun eigen professionele domeinen? Werken maatschappelijke organisaties wel voldoende samen over de grenzen van het eigen honk heen? Juist nu we te maken hebben met complexe en met elkaar samenhangende vraagstukken, zoals de opvang en integratie van vluchtelingen in Nederland en Europa, zouden maatschappelijke organisaties door samenwerking een onvervangbare meerwaarde kunnen realiseren. Misschien moeten we daarbij veel meer dan nu het geval is uit onze eigen comfortzone komen. Werkgeversorganisaties zouden door scholing en banen een enorme bijdrage kunnen leveren aan

de integratie van vluchtelingen. En ook een vredesbeweging als PAX moet misschien meer investeren in de verbindende krachten in onze eigen samenleving.

Vrede, zo stelt *Gaudium et spes*, is nooit iets dat men definitief in zijn bezit heeft, maar iets, waaraan onophoudelijk gebouwd moet worden.

Gelukkig is er de afgelopen vijftig jaar ook veel opgebouwd. Voor honderden miljoenen mensen is de armoede significant afgenomen. Het aantal kinderen dat voor zijn vijfde levensjaar sterft, is gehalveerd. Het internationaal recht is op belangrijke terreinen versterkt. Wapens zoals landmijnen en clustermunitie zijn niet alleen verboden maar het gebruik is ook fors teruggedrongen. Er is een internationaal verdrag om illegale wapenhandel tegen te gaan. Werelddelen die vijftig jaar geleden continu in oorlog leken, zoals Azië en Latijns-Amerika, kennen nu meer vrede. Zelfs de oorlog in Colombia, die al vanaf 1964 wordt gevoerd, lijkt nu definitief tot een einde te komen.

Het verdriet en de angst van mensen vandaag, vooral van hen die te lijden hebben onder oorlog, repressie en armoede, dreigt de vreugde en de hoop soms te verdringen. Vorige week ontvingen we een bericht van Huam Rajab Fawaz, een Syrische jongeman, afgestudeerd als apotheker en gevlucht uit een van de belegerde steden in Syrië waar 1 miljoen mensen doelbewust worden uitgehongerd. Wij hadden hem uitgenodigd om zijn verhaal te doen. Ambtenaren en journalisten waren diep geraakt door zijn wrange ervaringen. Hij schreef dit; "Dank voor jullie werk. Het betekent veel voor mij. Jullie werk wekt opnieuw hoop bij mij. Dat we samen dingen kunnen veranderen. En als ik vertrouwen heb dat het goede in de wereld aanwezig is, dan komt dat door jullie."

Wij hebben zijn woorden als een enorme steun ervaren. En ook als een opdracht om te blijven werken aan vrede. Ik hoop dat we elkaar daarbij vaak zullen tegenkomen.

5. Walther Burgering

De weg van de dialoog

Toen ik een paar jaar geleden Mgr. Van Luyn bezocht om te praten over een uitgave die de periode van zijn episcopaat zou behelzen, kwam het voor hem kenmerkende begrip dialoog al snel bovendrijven. Als diaken van 'zijn bisdom' had ik hem vooral meegemaakt op de terreinen van de diaconie en van het jongerenpastoraat. Het waren die gebieden die mij het meest bezighielden en waar ik zelf de meeste kennis over had vergaard. Dat zijn belangstelling, zijn inzet, zijn werkgebied en zijn expertise breder was, bleek al snel. Teveel voor mij om zelf ter hand te nemen en over te schrijven. Daarom besloten we om enkele mensen te benaderen die op de verschillende terreinen van de dialoog tussen kerk en samenleving hun sporen hadden verdiend. Ik begon aan een tocht van kennismaking met enkele interessante mensen, die graag wilden meewerken aan een bundel over de deze dialoog.

Mgr. Van Luyn en ik delen de overtuiging dat de rooms katholieke kerk een duidelijke plaats in de samenleving heeft en verdient. Een kerk zonder maatschappelijke inbedding en betrokkenheid op alles wat zich in de samenleving afspeelt, is niet (meer) relevant. Het Tweede Vaticaans Concilie heeft niet voor iets opgeroepen om de kerkelijke vensters naar de samenleving open te stellen, hetgeen ook in de decennia erna is gebeurd. De rooms katholieke kerk ging in dialoog met de haar omringende samenleving en wilde vooral luisteren om de "tekenen van de tijd" goed te verstaan en daarmee haar boodschap eigentijds aansluiting te laten vinden bij een nieuwe generatie en een nieuwe tijd.

In onze tijd lijkt het soms wel of onze kerk dat is vergeten. Met de last van inkrimping op de schouders schieten sommige beleidsmakers in de kramp van het 'naar binnen richten' en geen oog meer hebben voor al datgene van het leven dat ons omringt en waar de kerk in al zijn gelederen deel van uitmaakt. Het 'buiten de kerk geen heil', lijkt –voor deze mensen- sluipenderwijs een terugkerende adagium voor beleid. In mijn boekje Pastoraat In Stelling heb ik al geprobeerd duidelijk te maken dat het vooral om mensen gaat en pastorale aanwezigheid bij mensen, waartoe Jezus Christus ons oproept, en niet om de in stand houding van een instituut.

In De weg van de Dialoog hebben wij – betrokken schrijvers vanuit diverse werkvelden- willen laten zien dat deze beleidsmaker, Mgr. Van Luyn, in zijn bisdom gedurende 17 jaar bewust en zorgvuldig, de vensters heeft open willen zetten naar de samenleving, omdat de rooms katholieke kerk hiervan deel uitmaakt én omdat de rooms katholieke kerk iets te melden heeft aan werkvelden in deze samenleving. Niet vanuit een alleswetende houding, maar vanuit dialoog. Om scherp en kritisch elkaar te bevragen en van elkaar te leren.

Ik denk dat De weg van de Dialoog dat in alle hoofdstukken goed laat zien en dat de lezer getroffen wordt door de waardevolle bijdrage van een kerk die zich in deze dialoog stelt. Daarom is het ook – zoals een van de schrijvers stelt – een mooie bijdrage geworden aan een stukje kerkgeschiedenis van ons land tijdens het episcopaat van Mgr. Van Luyn. Mijn dank gaat uit naar de mede-auteurs Stefan Waanders, Alette Warringa, Jan Willem van den Braak, Michael Kuhn en Jan Gruiters. Voor hun expertise, enthousiasme en bereidwilligheid om deze uitgave tot stand te brengen. Ook Ernst Hirsch Ballin voor het voorwoord en Uitgeverij Kok Kampen voor het vertrouwen om De weg van de Dialoog uit te brengen. Mgr. Van Luyn tenslotte ben ik dank verschuldigd. Zonder hem had dit boek nooit kunnen worden uitgegeven.

Walther Burgering,
Diaken en eindredacteur

6. Mgr. A.H. van Luyn sdb

Bruggen slaan tussen kerk en samenleving

Het begrip 'dialogoog' is een sleutelbegrip in de recente geschiedenis van de Kerk. Het stond centraal tijdens het Tweede Vaticaanse Concilie, dat onder het motto "aggiornamento" tot doel had de kerk in dynamische trouw aan het Evangelie bij de tijd te brengen. De concilievaarders waren zich ervan bewust dat de vernieuwing van de Kerk naar binnen en naar buiten vooral via de dialoog dient te geschieden. Het slotdocument van het Concilie, de pastorale constitutie "Gaudium et Spes" over "de Kerk in de wereld van deze tijd" eindigt dan ook met een oproep tot "een open dialoog met alle mensen als teken van broederlijkheid" (GS 91-92).

De afsluiting van het Concilie, een halve eeuw geleden, betekent voor de Kerk in feite 'een open einde': de start van een relationele en dynamische dialoog over alle grenzen van ruimte en tijd.

Een authentieke dialoog verschilt wezenlijk van een 'debat' of 'discussie', termen, die eerder het tegendeel bevatten: van 'verslaan' en 'uiteenslaan'. De deelnemers zijn er slechts op uit de ander te overtroeven, en ze verlaten het gesprek in dezelfde overtuiging van het eigen grote 'gelijk', waarmee ze het gesprek zijn ingegaan.

De dialoog echter is een 'samenpraak', een 'constructieve' ontmoeting, die vertrekt van begrip en respect voor de andere gesprekspartners en die oprecht streeft naar wederzijdse verrijking en aanvulling in de gezamenlijke inspanning om te komen tot de juiste afwegingen omtrent universele humane grondwaarden, - met name de human dignity - in antwoord op de nieuwe uitdagingen en problemen van deze tijd.

Als een actueel, 'provocerend' voorbeeld kan het acute vluchtelingen-vraagstuk dienen. Hier vooral is onbevooroordeelde, internationale en nationale dialoog vereist, om "verborgen wantrouwen en angst" (Paus Franciscus in zijn Boodschap voor de 'Dag van Migranten en Vluchtelingen' van dit jaar) te overwinnen en om 'zonder bovengrenzen' ontheemden op te nemen.

Voor een echte dialoog zijn de volgende drie voorwaarden onmisbaar.

Een eerste voorwaarde voor de dialoog is een zelfkritische instelling, vanuit het inzicht, dat geen enkele levensbeschouwelijke of politieke groepering of richting een exclusieve claim kan laten gelden op de perceptie of interpretatie van de totale waarheid. Daarnaast is geen individu of groep in staat het eigen ideaal consequent en volledig te realiseren. Tenslotte is geen enkele cultuur, ook niet wanneer ze in een land beschouwd wordt als 'Leitkultur', de beste cultuur. Deze voorwaarde vereist volstrekte reciprociteit van alle deelnemers aan de dialoog: religieuze leiders, politici, wetenschappers, ondernemers, ngo's, civil society Alleen dan is het mogelijk twee uitersten te vermijden: het gevoel van superioriteit van één groep boven de anderen en elke vorm van fundamentalisme ten koste van de anderen.

Een tweede voorwaarde is, dat alle partners openstaan voor de positieve elementen in andere culturen of godsdiensten. Dank zij de dialoog zijn ze in staat vooroordelen of verouderde opvattingen te herzien en te aanvaarden dat bepaalde eigen inzichten gezuiverd worden. Er kan dus geen sprake zijn van eenrichtingsverkeer in de zin van een rigide integratie in een dominante cultuur, maar eerder van een proces van participatie en verrijking met positieve bijdragen van andere culturen en van een gezamenlijke inspanning om te komen tot een hogere cultuur en steeds meer humane en humaniserende wereld.

Een derde voorwaarde tenslotte is het besef van de gezamenlijke verantwoording voor het common good. Het algemeen welzijn is niet de som van de particuliere of deelbelangen van verschillende levensbeschouwelijke of culturele entiteiten. Het algemeen welzijn overstijgt deze belangen en kan nooit gelijkgesteld worden met het belang of de visie van slechts één groepering, partij of partner. Het dient deze belangen aan elkaar te relateren en in evenwicht te brengen en mag daarom, waar nodig, offers vragen, zeker van de meest draagkrachtigen en stemhebbenden in de samenleving, ten voordelen van de minst bedeelden en kwetsbaren. Hierbij mag het perspectief van het algemeen welzijn niet beperkt blijven tot het nationale niveau, maar zal het ook internationaal en wereldwijd zijn consequenties dienen te hebben. Het overstijgt alle grenzen van ruimte en tijd, en omvat ook de toekomstige generaties; vermeden moet worden dat zij geconfronteerd worden met catastrofale gevolgen van een onverantwoordelijke politiek en schuldige nalatigheid van onze tijd.

De weg van de dialoog acht Vaticanum II voor de Kerk onontbeerlijk. Vanaf het begin van de pastorale constitutie 'Gaudium et Spes' stelt het Concilie, dat de Kerk "geen welsprekender bewijs van haar innige verbondenheid met en haar zorg en liefde voor heel de mensheid [...] kan geven dan in de dialoog" (GS 3).

In dit Jubileumjaar, dat Paus Franciscus heeft uitgeroepen tot het Heilig Jaar van Barmhartigheid, vijftig jaar na het einde van het Tweede Vaticaans Concilie, spreekt hij de hoop uit, dat dit jaar "ons meer opene voor de dialoog, opdat we ons beter leren kennen en verstaan; dat het iedere vorm van afsluiting en verachting overwinne en alle vormen van geweld en discriminering verdrijve" (MV 23).

A. H. van Luyn sdb

